

TERMOKINETIKA PŮDNÍ POVRCHOVÉ VRSTVY

Thermokinetics of Surface Soil Layer

Růžena Petrová

Abstrakt: Článek se zabývá možnostmi výzkumu a použití modelu termokinetiky povrchové půdní vrstvy, jež úzce souvisí s jednou ze složek základní energetické bilance ekosystému, která popisuje podmínky jeho energetické rovnováhy, tzv. tokem tepla do půdy. Zatím využívané metody jeho výpočtu jsou založeny např. na odhadu s přibližně stanoveným součinitelem vodivosti vrstvy, ve které přenos tepla probíhá. V článku uvedený model přenosu tepla by měl přispět ke zpřesnění výpočtu tepla v půdě a tím i podmínek celkové energetické bilance.

Klíčová slova: Ekosystém, bilanční energetická rovnice, polomasív, tok tepla do půdy, přenos tepla.

1. Úvod

Ústav přístrojové a řídicí techniky Fakulty strojní ČVUT v Praze, odbor automatického řízení a inženýrské informatiky a odbor přesné mechaniky a optiky, se ve spolupráci s ENKI, v.p.o. v Třeboni a s odborníky z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích podílí v rámci národního programu rozvoje na výzkumu podmínek energetické rovnováhy ekosystémů. Přirozená rovnováha jednotlivých územních celků je v souvislosti s lidskou činností a technickým rozvojem stále více narušována. Středem zájmu se proto stává zpřesnění metodiky výpočtu jednotlivých částí energetické bilance zkoumaného ekosystému s cílem včas odhalit trend směřující s trvalému narušení přirozené rovnováhy daného celku.

2. Energetické toky a energetické bilance

Odborníci z fy ENKI a Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích vytipovali reprezentativní případy přírodních ekosystémů (pole, rybník, rašeliniště, vrt, zástavba apod.) v oblasti Třeboňska. V těchto lokalitách byly umístěny standardizované meteorologické stanice, které měří veličiny (teplota vzduchu, rychlost větru, teploty půdy, vlhkost vzduchu, rychlost větru, vlhkost půdy apod.), jejichž hodnoty odrážejí aktuální situaci v daných územích.

Základním znakem ekosystému a organismů vůbec je vzájemná výměna hmoty a energie. Jde o systémy termodynamicky otevřené, do kterých neustále energie přichází. Na druhé straně ale samozřejmě dochází k energetickým ztrátám, které jsou dány odrazem, vyzařováním, biochemickými procesy a přeměnou hmoty [1]. Tento proces lze stručně popsat základní energetickou bilanční rovnicí

$$R = L \cdot E + H + G + J + S \quad (1)$$

kde

R – celková čistá radiace [$\text{W} \cdot \text{m}^{-2}$]

L – tok latentního tepla výparu [$\text{J} \cdot \text{kg}^{-1}$],

E – intenzita výparu (evapotranspirace) [$\text{kg} \cdot \text{m}^{-2} \cdot \text{s}^{-1}$],

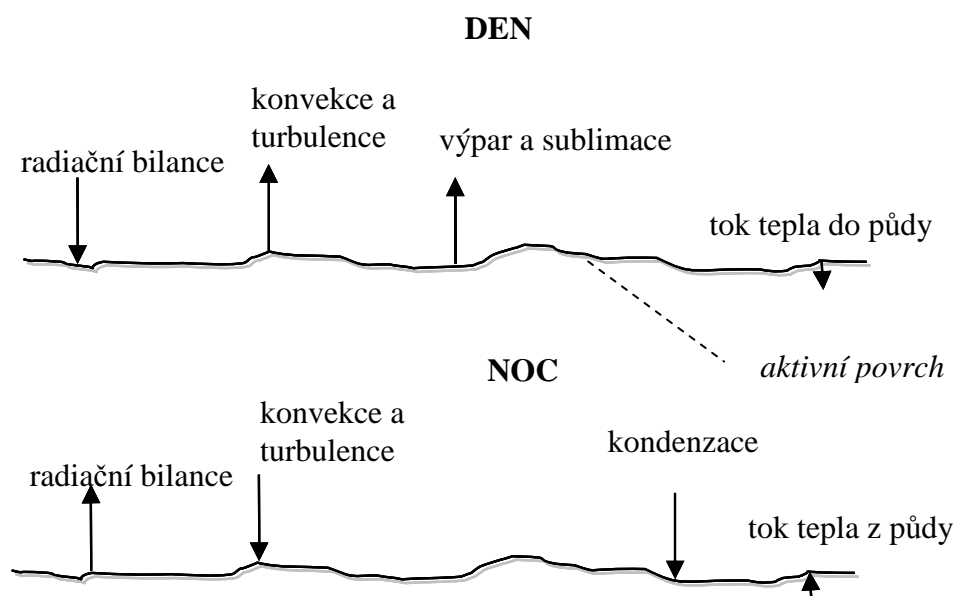
H – intenzita toku tepla odvedeného konvekcí z aktivního povrchu [$\text{W} \cdot \text{m}^{-2}$],

G – intenzita toku tepla do půdy [$\text{W} \cdot \text{m}^{-2}$],

J – energie spotřebovaná na ohřev porostu [$\text{W} \cdot \text{m}^{-2}$]

S – energie spotřebovaná na výpar [$\text{W} \cdot \text{m}^{-2}$].

Poslední dvě uvedené složky jsou natolik hodnotově nevýznamné (tvoří cca 2%), že se zpravidla v rovnici (1) neuvádějí [4]. Tok tepla do půdy G představuje cca 10% celkové energetické bilance, a proto metodám jeho přesnějšího stanovení nebyla věnována přílišná pozornost.

Obr.1 Nejvýznamnější faktory bilance tepla v přirodě

3. Přenos tepla do půdy

V důsledku střídání dne a noci je odvod tepla do půdy během dne kladný, v noci záporný (viz Obr. 1), v letním období je celková tepelná bilance půdy kladná, v zimě pak záporná.

Na přenosu tepla se v tomto případě podílí především kondukce – vedení tepla v důsledku konečného rozdílu teplot v pevné fázi hmoty. Pokud by vedení tepla bylo chápáno jako časově stálé, konečný rozdíl teplot¹ by se neměnil. Ke stanovení množství tepla, jež projde v důsledku teplotního spádu kolmo aktivním povrchem, by bylo možné použít Fourierův zákon ve tvaru

$$q = -\lambda \nabla T \quad (2)$$

q – hustota tepelného toku [$\text{W} \cdot \text{m}^{-2}$],
 λ – součinitel tepelné vodivosti [$\text{W} \cdot \text{m}^{-1} \cdot \text{K}$],
 T – teplota půdy [K].

Celkové množství tepla Q [J], které projde plochou povrchu A [m^2] za určitý čas τ [s], je pak dáno vztahem [8]

$$Q = -\lambda \nabla T A \tau \quad (3)$$

Aktivní povrch (Obr.1) lze aproximovat představou ideálního tělesa, prostorově neohraňovaného, jehož povrch tvoří rovina a jeho teplota se mění ve směru kolmé osy. Takovéto těleso je v teoriích přenosu tepla nazýváno *polomasívem* [1]. V termokinetice ekosystému v souvislosti se střídáním noci a dne dochází k periodicky proměnné teplotě aktivního povrchu polomasívu (viz Obr. 2).

Rozdíl teplot ve směru kolmé osy k aktivnímu povrchu polomasívu není neměnný, a proto je nutné použít pro popis pole teplotních rozdílů ϑ Fourierovu diferenciální rovnici ve tvaru

$$\frac{\partial \vartheta}{\partial \tau} = a \nabla^2 \vartheta \quad (4)$$

kde a – součinitel tepelné vodivosti [$\text{m}^2 \cdot \text{s}^{-1}$] a teplotní rozdíl ϑ [K] je dán vztahem

$$\vartheta = \pm(t_x - \bar{t}) \quad (5)$$

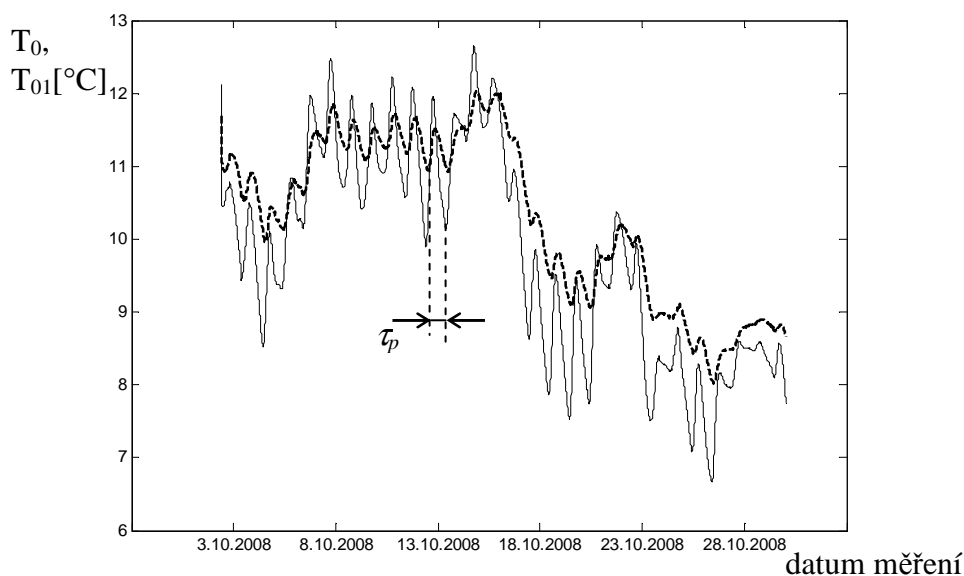
t_x [K] je teplota ve vzdálenosti x [m] od aktivního povrchu polomasívu v obecném čase τ [s] a $\bar{t}$ [K] je střední teplota, kolem které periodicky kmitá teplota aktivního povrchu od t_{min} do t_{max} ve sledovaném období.

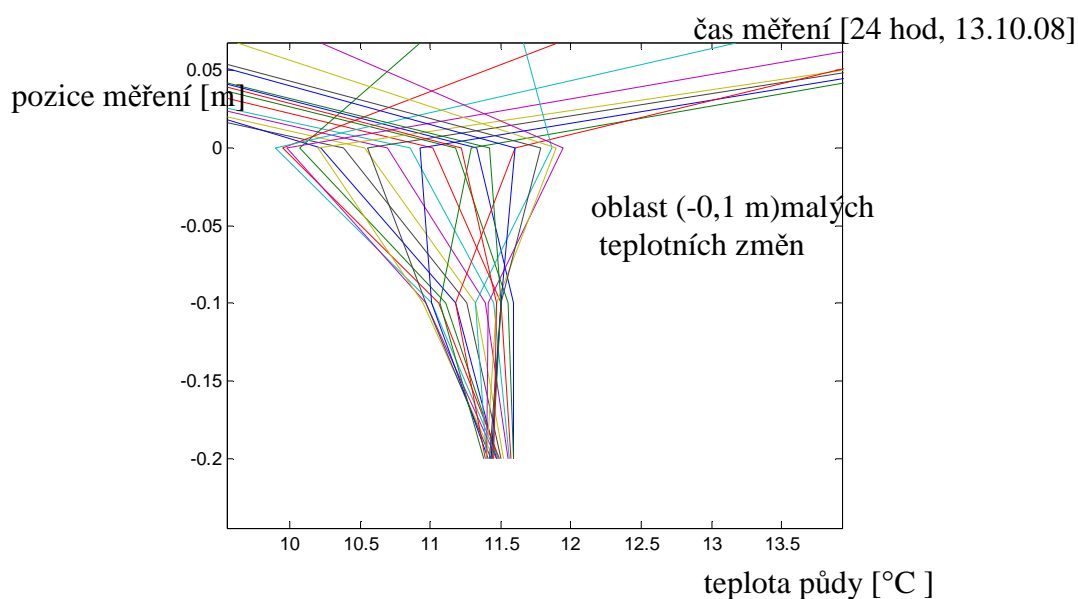
¹ Data z meteorologických stanic poskytují teploty ve výšce 2 m, 0,3 m a teploty půdy na aktivním povrchu (0 m) a v hloubkách 0,1 a 0,2 m.

$$\bar{t} = \frac{t_{\max} + t_{\min}}{2} \quad (6)$$

Analýza snímaných teplot půdy ukazuje, že pole teplotního rozdílu ϑ je vhodné sledovat do vzdálenosti 0,1m od aktivního povrchu (viz Obr. 2). Na obrázku je znázorněn detail průběhu snímaných teplot (měřeno ve výšce 2 m, 0,3 m, 0 m, -0,1 a -0,2 m) v souvislosti s pozicí a periodou (10 min.) snímání dat. Je patrné, že hlouběji (-0,1 až -0,2 m) pod povrchem teplota konverguje k určité hodnotě, přenos tepla je hodnotově velmi malý.

Obr. 2 Průběh periodických změn teplot aktivního povrchu a teploty půdy v hloubce 0,1 m (---) v říjnu 2008.

Obr. 3 Zobrazení změn teploty v půdě (13.10. 2008) v závislosti na pozici a periodě měření

Periodicky proměnný teplotní rozdíl na aktivním povrchu polomasívu je vyjádřen vztahem

$$\vartheta_s = \vartheta_{s \max} \cos\left(2\pi \frac{\tau}{\tau_p}\right) \quad (7)$$

kde $\vartheta_{s \max}$ je maximum teplotního rozdílu a τ_p je perioda teplotní změny aktivního povrchu (viz Obr. 1), tj. 24 hod.

Integrací rovnice (4) lze získat vztah (9) pro pole teplotních rozdílů ϑ_x pro Fourierovo kritérium

$$Fo = \frac{a \tau_p}{x^2} \quad (8)$$

a x [m]

$$\vartheta_x = \vartheta_{s \max} e^{\left(-\sqrt{\frac{\pi}{Fo}}\right)} \cos\left(\sqrt{\frac{\pi}{Fo}} - 2\pi \frac{\tau}{\tau_p}\right) \quad (9)$$

Jestliže je do vztahu (9) zavedena frekvence teplotní změny ω [s⁻¹] a je uvažována maximální teplotní výchylka v hloubce 0,1 m od střední teploty na aktivním povrchu polomasívu, bude pole teplotních rozdílů ϑ_x [K] vyjádřeno rovnicí

$$\vartheta_{x \max} = \vartheta_{s \max} e^{\left(-\sqrt{\frac{\pi}{Fo}}\right)} = \vartheta_{s \max} e^{\left(-x \sqrt{\frac{\omega}{2a}}\right)} \quad (10)$$

Protože během jedné poloviny doby periody τ_p je teplota povrchu polomasívu vyšší než jeho střední teplota a v průběhu druhé poloviny periody je nižší, pak v první půlperiodě teplo proudí z povrchu do vrstvy polomasívu, v druhé půlperiodě přechází z polomasívu k aktivnímu povrchu.

Teplo Q [J], které pohltní nebo uvolní plocha polomasívu za polovinu doby periody τ_p , je dáno vztahem

$$Q_{\tau_p/2} = \sqrt{\frac{2}{\pi}} b A \vartheta_{s \max} \sqrt{\tau_p} \quad (11)$$

kde b je součinitel tepelné jímavosti

$$b = \sqrt{\lambda c \rho} \quad (12)$$

c – měrná tepelná kapacita [J.kg⁻¹.K⁻¹]

ρ – měrná hustota půdní vrstvy [kg.m⁻³]

4. Závěr

Tento postup umožňuje celkové stanovení hodnot prostupujícího tepla Q aktivním povrchem za polovinu periody teplotní změny aktivního povrchu (12 hod.) s využitím určených hodnot součinitele tepelné vodivosti λ , měrné tepelné kapacity c a měrné hustoty půdní vrstvy ρ .

Literatura

- [1] Sazima M., Kmoníček V., Schneller a kol., 1989. *Teplo*. SNTL, Praha.
- [2] Čermák, J., Peterka, V., Závorka J., 1968. *Dynamika regulovaných soustav v tepelné energetice a chemii*. Academia, Praha.
- [3] Klabzuba, J., Kožnarová, V., 2001. *Aplikovaná meteorologie a klimatologie: IV. díl Záření Slunce, Země a atmosféry*. ČZU, Praha.
- [4] Klabzuba, J., Kožnarová, V., 2001. *Aplikovaná meteorologie a klimatologie: V. díl Bilance tepla na aktivním povrchu, teplota půdy*. ČZU, Praha.
- [5] Klabzuba, J., Kožnarová, V., 2004. *Aplikovaná meteorologie a klimatologie: VI. díl Voda v atmosféře, výpar, vlhkost vzduchu, půdy a materiálu*. ČZU, Praha.
- [6] Gates, D. M., 1980. *Biophysical ecology*, Dover, Dover Publications, INC.
- [7] Kříž, V., 1994. *Cvičení z meteorologie a klimatologie*. Ostravská univerzita, Ostrava.
- [8] Šesták, J., Rieger, F., 2002. *Přenos hybnosti, tepla a hmoty*. ČVUT, Praha.
- [9] Kemel, M., 1996. *Klimatologie, meteorologie, hydrologie*. ČVUT, Praha.
- [10] Novák V., 1995. *Vyparovanie vody v prírode a metódy jeho určovania*. Veda, Bratislava, SAV.
- [11] Pokorný, J., 2007. *Vývoj metody stanovení toků energie a látek ve vybraných ekosystémech, návrh a ověření principů hodnocení hospodářských zásahů pro zajištění podmínek autoregulace a rozvoje biodiverzity*, Praha, prezentace na semináři.
- [12] Tamassy, R., Kemel, M., Komárek, R., 1965. *Klimatologie a hydrologie*. STK, Praha.
- [13] Cambel G. S., Norman, J. M., 1998. *An Introduction to Environmental Biophysics*. Springer, New York.
- [14] Liebethal, C., Foken, T., 2006. *Evaluation of Six Parametrization Approaches for Ground Heat Flux*, Theoretical and Applied Klimatology 88, 43-56, Springer- Verlag.
- [15] Peters – Lidard et al., 1998. *The Effect of Soil Thermal Conductivity Parametrization on Surface Energy Fluxes and Temperatures*, American Meteorological Society.

Poděkování

Tento text vznikl díky podpoře grantu MŠMT Nr. 5606001.